

Akinek az élete volt az életműve

Kemény János írói indulásának műhelyei

Kemény János is olyan jóság-ember volt, mint amilyenek Kunczot látta. Ezért volt szép és boldog az élete, ezt hagyta ránk emlékül és bátorító példaadásul.
Jancsó Elemér

I. Magnószalagok az Erdélyi Magyar Értéktárból

Tóbiás Áron¹

A „kis-íróperben” elítélt Tóbiás Áron¹ 1956-ban közvetlenül Nagy Imre mellől tudósította a Szabad Kossuth Rádiót. Amikor már – fél normával – a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárában dolgozhatott (1968–1972), számos háttérbe szorított íróval készített dokumentum-értékű interjút (Kós Károly, Szabó Lőrinc, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Déry Tibor, Bibó István, Cs. Szabó László...). A Kemény Jánossal folytatott diskurálás hangulatát ekképpen idézte fel: „Erdélyi utazásom talán legszebb és legpihentetőbb estéjét töltöttem Kemény Jánosnál. Ha volt harmonikus élet, az övé azzá vált. Bár mélységek és magasságok, a szegénység megpróbáltatásai és a vagyon csábításai között élt – ahogy méltatói már életében megfogalmazták. Maga is író volt, de szerénységből minden író társát többre tartotta magánál. Mindig csak »szolgálni« akart és tudott is. Személye olykor megszűnt, de így vált »intézménnyé«. Szeretett mesélni, anekdotázni. Ilyenkor szívesen idézte Mikszáth Kálmánt, aki egy másik Kemény Jánosról, rokonáról, így írt: igazi Kemény, mert annyira igyekszik kimutatni a barátságát, hogy kétségbe van esve, hogy nem négy keze van, hanem csak kettő.”

Tóbiást magam is olyan lélek-embernek ismertem meg, mint amilyent ő örökít az utókornak Kemény Jánosról:

„Tamási Áron mondotta volt egyszer, szivarozás közben, ritka mesélő kedvében, hogy nemcsak az írók választják maguknak működési területül az irodalmat, hanem olykor az irodalom is választ magának arra érdemeseket. S ez a választás a magyar irodalomban nem került el még a kastélyokat sem. Mint Tamási Áron Jégtörő Mátyásának, nekem is megvan a születésem előtti történetem.

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötete: *Beckett Erdélybe jön. Páskándi Géza második alkotói korszaka 1963–1973*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2021.

A családfát meg egy padláson találtam meg gyerekkoromban, az egyik szigorú Kemény báróné vezette, valódi szigorúsággal. Tudniillik, a mi családunkban a férfiak mind szelíd emberek voltak. Talán ezért kellett az asszonyoknak olyan keményeknek lenniük...”²

Marosi Ildikó

Tóbiás Áron 1971 nyarán, egy júniusi vasárnapon ráérvén hallgathatta „a man-natermészetű embert, akitől maga a türelem tanulhatott várni s a szerénység is szerényebbnek lenni”;³ délután hattól este tízig. Bő két hónap múltán Marosi Ildikónak⁴ és Erdélyi Lajosnak⁵ már igyekezniük kellett, hogy filmtekerésre mentsék az író még fényképezhető arcát. Tudták, hogy másnap, 1971. szeptember 10-én beviszik a klinikára. Tudomásul vették az elkerülhetetlent, de azt nem sejtették, hogy a klinikáról már csak az örök nyugvóhelyre, Marosvécsre kísérhetik. A betegség olyan gyorsan végzett vele.

Marosi Ildikó öt éven át volt Kemény János beosztottja a marosvásárhelyi *Új Élet* szerkesztőségében. „Öt évet örvendtünk vagy bosszankodtunk együtt, s szívtuk véletlenül ugyanazt a cigaretta-fajtát – mikor melyikünknek volt, az kért udvariasan a másiktól. [...] »Jól megmondtam a magamét!« – mondta egyszer, amikor valakire nagyon haragudott, s mi tudtuk, ez azt jelenti, szemrehányóan nézett rá. Mert rendkívül sokat tűrő és udvarias ember volt, elveiben azonban kérlelhetetlen. Hallatlanul igénytelen a munkakörülményeit illetően, beszélhettünk, jöhettünk, mehettünk a szerkesztőségi szobában, ő – a nyilvános magány páratlan példájaként – rótta a *Víziboszorkányt*, margó nélküli, a papír minden négyzetmilliméterét kihasználó lapokra. Egyetlen mondatát se tudnám visszaidézni tisztességesen ezekből az évekből. De ma is minden helyzetben érzem: mit tenne most Kemény János. S ennél nagyobb útravalót kevés embertől kaptam az életben.”⁶

Páskándi Géza

alighogy visszakapta közlésjogát, nyomban ír „Kemény János legvegytisztább regényéről”, az 1965-ben megjelent *Víziboszorkányról*. Megnyugtatónak tartja a mű „ép arányait”, dicséri „a történések egyetlen (és meg nem törő) pontos lendületét”; erényének tartja, hogy pont annyit nyújt, amennyit ígér; ami „magabiztos jel az átfogó, társadalmi hevű és maradéktalan epika felé”. Kemény János gazdaságos író: „hősei nem üvöltöttek több, nagyobb »Lebensraum«-ért,⁷ mint amennyit teremtőjük, az író nekik eleve kigondolt. Pontosán azt az életpályát járják be, ugyanolyan ívben, ahogyan írólilag predesztinálva voltak, íve van sorsuknak (elsősorban a főhős Jolkának), hiszen szabályszerű karrier-regényt (vagy inkább »sors-regényt«) tartunk a kezünkben: egy talpraesett asszony életének és üzleti vállalkozásainak cselekményes történetét. A cselekvés egyszálú ugyan, de így is olyan hív az a kép, amit Kemény az erdélyi kapitalizmus tipegő korszakáról fest, hogy csakis elismeréssel szólhatunk róla.”⁸

II. Jellem- és erkölcsformáló bölcsőhely

1. Az „Amerikába száműzött Kemény István nincstelen árvája”, báró Kemény János Pittsburghban (Pennsylvania, Egyesült Államok) született 1903-ban, tízéves koráig nagyapjánál nevelkedett a Jára völgyében – ahová „az amerikai nincstelenségből” érkezett az édesanyjával és testvéreivel „kegyelemkenyérre” –, majd hat évig a Kolozsvári Református Kollégiumban diákoskodott. Születés-helye folytán nyitva állt előtte a nagyvilág, ő mégis Erdélyt érezte otthonának. Halála előtt így vallott erről Marosi Ildikónak: „A világon a legkevésbé az Egyesült Államokba kíváncszom, oda, ahol születtem. Alig múltam egyéves, amikor anyámmal és testvéreimmel innen mint árvák Alsójárára kerültünk. Amerika apám nehéz és küzdelmes életére emlékeztet – talán ezért nem vonzott soha. Mint optimista embernek, nekem mindig több keresnivalóm volt és van itt Erdélyben, mely akarva-akaratlan megtanított bennünket a sok mindennel való foglalkozás művészetére.”⁹

Alsójárában ébredt öntudatra, abban a kúriában, amelyik az erdélyi magyar színészet hőskorára emlékeztető szépapjáé, a Káli Nagy Lázáré volt, akit az első állandó jellegű magyar kőszínház igazgatójaként tart számon a művelődéstörténet. Ehhez az udvarházhoz kötik gyermekkor legszebb emlékei. Ez az a biztos pont az életében – derül ki a *Kakukkfőókák* című önéletírásából¹⁰ –, ahonnan a gyermekkor színhelyei Erdély-méretűvé tágulnak (Kolozsvár, Marosvécs, Nagyenyed, Pusztakamarás, Dicsőszentmárton stb). Meleg plasztellszínekkel ír a nagyapjáról, báró Kemény Ödönről, az 1848–49-es honvédezedesről, aki ugyan „szűkös körülmények között élt”, de „mégis mindig juttatott valamit a meglevő kevésből nincstelen rokonainak, bajba került ismerőseinek”.¹¹ Édesapja legidősebb öccse, a jóságos, „szelíd lelkületű” Kemény Ákos nagybácsi ugyancsak maradandó hatással volt jellemfejlődésére.¹² Ő volt az, aki a négy és fél éves kisfiút Alsójáráról fölvitte Marosvécsre, hogy bemutassa sorsa nagyhatalmú irányítójának, magyargyerőmonostori báró Kemény Kálmán feleségének, Losonczi Bánffy Polixéna bárónőnek, a *Kakukkfőókák* Pólika néniének.¹³

Nagyapja nem volt soha országgyűlési képviselő, gyáralapító, bankelnök, sem fő- vagy alispán, de még szerény vidéki szolgabíró sem. Olykor kolozsvári, nagyenyedi tanárok, tudósok keresték fel, amiként ő is tiszteletét tette náluk, amikor Kolozsvárt járt vagy Enyeden tartózkodott. Tisztelője volt Márki Sándornak, ismerte Apáthy Istvánt, Kelemen Lajost. A nagyapa úgy élt az unoka emlékezetében, mint a nevezetes Kemények közt a legnemesebb férfiú.

„Ahogy teltek az évek és közeledtem elemi iskolai tanulmányaim befejezéséhez – írja a *Kakukkfőókákban* –, egyre többet tartózkodtam nagyapámmal a pipázóban. Sokat olvastunk. [...] Szenvedélyes Mikszáth-olvasó lettem. Olvasgattam már Mark Twaint és Dickenst, nekigyürköztem és félig el is olvastam az *Abafit*, Pusztakamarás hatására átrágtam magam *A rajongókon*. Érdekeltek néhány magyar ifjúsági regény, elbeszélés-gyűjtemény is, főként azok, amelyek a szabadságharcról szóltak. Gárdonyinak minden írása érdekelt, nemcsak az

igényes munkái, de a hirtelen odavetett mókázásai is. Nagypám ez idő tájt olvasta újra Eötvös József, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond és a századforduló nagy angol realista íróinak regényeit. Közben mindegyre elővette Shakespeare valamelyik drámáját vagy vígjátékát, s bele-beleolvasott. Foglalkozott az oroszokkal, Tolsztojjal, Dosztojevszkijjal, Csehovval. Amikor megérkezett a *Természettudományi Szemle* valamelyik új száma, beletemetkezett. Ugyanígy volt a Történelmi Társulat kiadványaival. Igyekezett már akkor felkelteni érdeklődésemet a komoly könyvek iránt. Pár mondatban mindig ismertette velem, amit éppen olvasott vagy újraolvasott. Ebben az időben »fedezte fel« Krúdyt és Adyt. »Nagy jövőt« jósolt mindkettőjüknek. Időnként elővett valamelyik könyvszekrényéből egy-egy Arany-, Petőfi-, Csokonai-, Bajza-kötetet. A verseket néha együtt olvastuk...¹⁴

2. Gondtalan gyermekkorra ellenére egész életén át foglalkoztatta apátlansága, pontosabban az apját ért igazságtalanság. Miután 1921 őszén beiratkozott a Hochschule für Bodenkultur egyetem erdőmérnöki karára, első dolga volt, hogy báró Kemény István huszárhadnagy – a bécsi lovaglóliskola hajdani tanára – sorsa „viselt dolgai” felől tájékozódjék. Amit apja egykori ismerőseitől megtudott, azt nehezen tudta összeegyeztetni azzal a képpel, ami addig kialakult benne a száműzöttről lett New York-i dokkmunkásról, a vendéglői mosogatólegényről, a szállodai liftkezelőről, „aki belopódzott az állóhelyre az Operába, hogy meghallgathassa Carusót”. Akik Bécsben ismerték, azt állították, hogy az apja nem ivott, nem kártyázott, a nőkre sem költött a szokásosnál többet. Jóhiszeműségének lett az áldozata. Felettese – egy herceg – megkérte, hogy írja alá egyik váltóját. Néhány hét múlva pedig jelentkezett az uzsorás. Kétségbeesésében nagyobbik öccséhez fordult. „Ákos bácsi felrohant Vécserre – olvashatjuk az önéletírásban –, Kálmán bácsi hajlandónak mutatkozott fizetni, de csak a Pólika néni által kikötött feltételek mellett: apám kivándorol Amerikába, hogy ott, ahogy tud, a maga erejéből új életet kezdjen. Mindössze azt az ígéretet tudta Ákos bácsi kiharcolni, hogy egy – vagy talán másfél – éven át valami kevés, negyedévenként esedékes segílyt juttatnak el hozzá, addig legalább, amíg sikerül valahol elhelyezkednie Amerikában. Így lett apámból száműzött. Így vágott neki a tengeren túli életnek, hogy valamilyen egzisztenciát teremtsen magának az Új Világban.”¹⁵

3. Tizedik születésnapján írárták be a Kolozsvári Református Kollégiumba, 1913. szeptember 1-jén. Szálláshelye Nagy Jenő magyar–német–latin szakos tanárnál volt a Farkas utca 17. szám alatt – a kollégiummal átellenben. Ugyancsak Nagy Jenőnél lakott és kosztozott osztálytársa, a Marosújváron született Jancsó Béla is.

Az 1545-ben alapított Kolozsvári Református Kollégium a 19. század végén és a 20. század elején a virágkorát élte. Amihez nagy mértékben hozzájárult az 1872-től működő kolozsvári egyetem szellemi kisugárzása. László Dezső szerint ez egyenesen rákényszerítette a kollégiumot „a történelmi gyökerű, egészséges

modernségre”, következképpen arra, hogy „a haladó modernség” alkalmazásában a többi kollégium élén járjon.¹⁶ Az első világháború kitörése azonban megakasztotta ezt a folyamatot. Sorra jöttek a katonai behívók. Gönczy László, Joó József, Makkai Ernő, Szabó Imre, dr. Illés Gyula, Szabó Imre tanár uraknak már 1914. augusztus elején be kellett vonulniuk; 1916 márciusában Saja Antal és Varga Sándor következett sorra. Aztán rendre jöttek a halálhírek: örökre odaveszett Joó József, Saja Antal, Szabó Imre... Nagy Jenőt 1918. október 8-án mentették fel a katonai szolgálat alól, Makkai Ernő 1918. november 1-jén, Varga Sándor 1919. január 1-jén, Gönczy László 1921. január 4-én került haza az orosz fogságból.¹⁷

Az oktatás folyamatossága érdekében fel kellett emelni a szolgálatban maradt tanárok óraszámát. Am ez sem bizonyult elégségesnek. „A kollégium szerencséjére – írja az 1870 és 1948 közötti éveket áttekintő munkájában Gede Csongor – az 1914/15-ös tanév megkezdése előtt számos kolozsvári egyetemi tanár jelentkezett, hogy készek ingyenes órákat tartani a hadba vonult tanárok óráinak pótlására. Így dr. Márki Sándor, a kolozsvári egyetem rektora, dr. Buday Árpád egyetemi magántanár, dr. Ferenczi Miklós egyetemi könyvtárist, dr. Schneller István egyetemi tanár, dr. Veress Endre egyetemi könyvtárőr, dr. Veress Elemér egyetemi tanár, dr. Tompa Artúr tanárjelölt, dr. Krizsán Sándor segéd-tanfelügyelő, dr. Csengeri János egyetemi tanár és sokan mások.”¹⁸

Jancsó Elemér, aki 1916 szeptemberében került a kollégiumba, két évtized múltán úgy emlékezett, hogy a háború harmadik esztendejétől már Tulogdy János, Koncz Rudolf, Sándor Ferenc, Miklós Viktor is tanította őket.¹⁹ Hogy milyen volt a diákélet, arról ugyancsak tőle maradtak feljegyzések. „Tanáraink egy része a fronton lévén, 60–70 tanuló volt egy osztályban. Helység és tanár hiányában az osztályok megosztására gondolni sem lehetett. Egy évben mindössze kétszer-háromszor feleltünk, és dolgoztatás is ritkán volt. De a hiányokat és nehézségeket a kollégium őszülő derék igazgatója, a mindnyájunktól szeretett Kovács Dezső igyekezett a körülményekhez képest megoldani. Áldott jó tanáraink – Kovács Ferenc, Sepródi János, Tárkányi György, Tompa Arthúr, Tavaszgy Sándor, dr. Illés Gyula, Brüll Emánuel – szintén mindent megtettek a mi emberi és magyar jellemünk kiképzésében.”²⁰

„Kinn az életben az impériumváltás sorsfordító eseményei zajlottak – idézte fel azoknak az éveknek az eszmetörténeti folyamatait Jancsó Béla az *Erdélyi Helikon* hasábjain –, de benn az iskolában és a bennük tanulóknak már új szellem bontogatta szárnyait. A Gyulai Pálról, Pázmány Péterről és Kriza Jánosról elnevezett református, római katolikus és unitárius önképzőkörökben a fiúk már Anatole France-t, Nietzsche-t, Wilde-t, Comte-t, Adyt és szociológiát olvastak.”²¹ Tág érdeklődésük reménykeltő volt a háborús évek zűrzavarában. A Kolozsvári Református Kollégium „Tekintetes Tanári Kara” – tudjuk meg az önképzőkör dokumentumaiból²² – mindenben támogatta törekvéseiket. Már az is közösségformáló erőnek bizonyult, hogy műsoros estéyeiket a kollégium tornatermében tarthatták.²³ Így ébredtek rá arra – jegyezte fel az önképzőkör elnökévé választott

Jancsó Béla –, hogy „valami nagyot” cselekedhetnek, hatóságilag engedélyezett nyomtatott lapot indíthatnak. Ez volt a világháború után napvilágot látott – jövőformáló akaratot megjelenítő – ifjúsági folyóirat, a *Remény*. Minthogy a kezdeményezés a végzős osztályban – évtizedek egyik legjobb évjázatában – született meg, később is a „*Remény* osztályaként” emlegették az akkori diákközösséget.²⁴ Hantos Gyula, Jancsó Béla, Jancsó Miklós, Klärman Manó, Róth István, Schwartz György, Szádeczky Elemér nyolcadikos tanulók alkották az igényes – irodalmi és tudományos – folyóirat szerkesztőbizottságát.

A két Jancsó volt az „esze” annak az osztálynak, amelyikből később az irodalom, a tudományok, a művészetek és a közélet sok kiválósága gyarapította a kollégium hírnevét. Kemény János is meleg színekkel idézi fel padtársának, a zseniális tartott Jancsó Miklósnak az emlékét és a spanyolnáthát is túlélte Jancsó Béla kivételes intellektusát.

Az 1918 utáni erdélyi magyar irodalom kezdeteinek kutatóját ma ugyancsak meglepi, hogy kiváló felkészültségük ellenére a szerkesztőbizottság tagjai valamennyien magánúton érettségiztek 1921-ben. Jancsó Miklós, Klärman Manó, Róth István – Désen; Hantos Gyula, Jancsó Béla a Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban.

Kemény János – egészen más okból – az Unitárius Főgimnáziumban.

A két szálon futó eseménynek ugyanaz a háttértörténete: az 1918. évi őszi rózsás forradalom, majd az 1919-es Tanácsköztársaság kolozsvári szele. A halála után megjelent *Búcsú a Farkas utcától* című önéletírás-részletből tudjuk: Kemény János élete végéig magában hordozta a sebet amiatt, hogy az Alma Materben is „kakukkfíókává” alázták. Mindvégig nyomasztotta a kérdés: miért kellett tizenöt és fél éves korában akarata ellenére kiszakadnia „a Farkas utcai közösségből”, melyet több mint fél évtizeden át „meleg, második otthonának” tekintett?²⁵

Az történt, hogy az őszi rózsás forradalom idején néhány társával beállt polgárőrnek. Minden bizonnyal az készítette erre, hogy Alsójárában addigra átélte a polgári forradalom zűrzavaros, önkényeskedő, fegyverhasználatától sem mentes napjait, amikor csak nagyapja jó emberei mentették meg az életét.²⁶ Miután bemenekültek Kolozsvárra, nappal tanult, éjszaka „a lakosság békés álmára” vigyázott. Ezt látta helyénvalónak. Bízott abban, hogy majd magánvizsgát tehet. Hiszen akkoriban ez megszokott eljárás volt. Csakhogy a Református Kollégium tantestületének többsége nem szavazta meg Kemény János engedélykérését. Hajthatatlanok voltak – írta visszatekintésében²⁷ –, mert ki akartak „gyomlálni a fiatalság (és a felnőttek) emlékezetéből mindent, ami az őszi rózsás forradalomra” emlékeztetett.

Szállásadó tanára, az igazságérzékükben megbántott diákok fájalmát átérző Nagy Jenő sem tudta megvédeni kedvelt tanítványát. Azt tanácsolta tehát, hogy használja ki a kollégiumok közötti versengést, és menjen át az unitáriusokhoz.²⁸ Ennek „köszönhető”, hogy a „*Remény* osztálya” 1919-ben élénk kapcsolatot ápolt a Kriza János Önképzőkörrel, illetve annak ugyancsak *Remény* című folyóiratával.

Pontosan fogalmazott Jancsó Béla 1935-ös emlékidézésében: „az unitáriusok akkori elnöke a Helikon gazdája: Kemény János” volt.²⁹ Ennek előzménye, hogy Balázs Ferenc az 1918/19-es tanévben ismét rendes tanulóvá vált. Miután önképzőköri elnökké választották, jótékony változásokat indított be: a zenekultúra felkarolását, a népi kultúra értékeinek tudatosítását, a modern líra – Ady, Babits, Kosztolányi, Balázs Béla – kolozsvári szállásteremtését.³⁰ Balázs Ferenc 1919 őszén bekerült az Unitárius Teológiára, ezt követően Kemény Jánosra hárult a szellemi építkezések folytatása.³¹ Az előzmények közé tartozik, hogy Jancsó Béla biztatására születtek meg Kemény báró első versei, amelyek közül az *Emlékezem* – a szerző eltanácsolása okán – már az unitárius *Reményben* jelent meg.³²

4. A *Remény* emblematisz ifjúsági lapcím volt az 1918 utáni zűrzavarban, amikor viharfelhők árnyékolták be az erdélyi égboltozatot.³³ „Nagy Károly püspök, ki a magyar iskolák és az egyház megtartásáért akkor vívta első nagy harcait, igen aggasztónak tartotta – jegyezte fel Jancsó Béla –, hogy az ifjúság sokat foglalkozik a »dekadens és destruktív írókkal«: Nietzschével, Schopenhauerrel, Wilde Oscarral, Anatole France-szal, Adyval és a modern magyarokkal. (Ady körül még akkor javában tombolt a felfogások harca az egész magyar nyelvterületen.)³⁴ A *Keleti Újság* dicsérő vezércikke meg éppen olaj lehetett a tűzre, hiszen vezércikkírójával, Paál Árpáddal, a székely közművelődési autonómia apostolával éppen akkortájt folyt egyik nagy harca a püspöknek. Mi mindezeket az összefüggéseket alig sejtve szerfelett elbámultunk, amikor az egyik précesen megjelent a püspök, és villámló tekintettel és mázsás szavakkal sújtott le Nietzschére, Adyra és – erdélyi követőire. Bámultunk és nem értettük a dolgot. Kevesebb szigort és több szeretetet vártunk volna törekvéseink iránt. A *Remény* 3–4. számában így védekeztünk az egyházellenesség és a nemzetellenesség vádjaival szemben, cikkünket Paál Árpádnak ajánlva tisztelettel: »Igen, mi internacionalisták vagyunk, mert ez nem bűn, hanem a legszentebb hazaszeretet. Internacionalisták, kiknek célja a nemzeti sovinizmus túltengésében tomboló emberiség igaz faji erőit egységes munka irányába fordítani, olyan munkáéra, melyben minden faj megtalálja a maga nyugalmas helyét, fejlődésének addig sohasem ismert, nyugodt és a többi népek kultúrértékeivel biztosított feltételét...«³⁵ „A mi »forradalmi és destruktív” ifjúságunkat a tradíció miatt érte el a végzet – összegezett Jancsó Béla. – Amit folytatni mertünk. Ezt a tradíciót *Bakternek* hívták, kollégiumi vicclap volt, s mindazok a nevezetes emberek írtak belé az idők során, akik a kollégiumban jártak. A *Baktert* elhatározta az osztály, meg is csinálta a karácsonyi vakáció alatt, de tudomásunk nélkül belecsúszott néhány ízléstelen vicc. A vizsgálat megindult,³⁶ a *Remény* önképzőkör is felfüggesztetett, az osztály pedig az elmérgesedett közhangulatban a rossz viccek szerzőit nem akarta kiadni. Helyettük mi, a vezetők álltunk elé, és szenvedtük el a büntetést: ki a kicsapást, ki a 2–3-as magaviseletet, ha nem lesz magántanuló.”³⁷

Trianon után ez volt első nemzedék, amelyik már román állami kormánybiztos jelenlétében érettségizett. Előtte azonban Jancsó Béla felemelt fővel búcsúzott ifjúságának lapjától. „Álltam a [tordai] Vigadó színpadán a zsúfolt közönséggel szemben, s a *Remény* nevében arról beszéltem – emlékezett vissza 1935-ben –, hogy ma, a szociális eszmék új korában a gyűlölködő nemzeti gondolatoknak is fel kell emelkedniük ama magaslatra, ahová Tordán a vallások egykor felemelkedtek. Kinek-kinek hite a maga dolga, mondták Tordán [1568-ban]; kinek-kinek nemzetisége, fajtája a maga dolga: kívánják az új idők...”³⁸

5. Kemény János a jellemformálást tekintette legfőbb kollégiumi örökségének. Ma is szívet melengető, ahogy az apa nélkül felnőtt fiú megköszönte szállásadó tanárának az életre szóló útravalót: „Hat éven át volt apám helyett apám. Hat éven át nevelt emberségre!” Nagy Jenő nem aszerint ítélte meg a diákokat, hogy milyen a minősítésük, hanem hogy milyen a jellemük. Alapelve volt, hogy a középiskolában a jellemképzés fontosabb bármilyen más nevelői feladatnál. Olykor-olykor »félelmetesen szigorú« tudott lenni, de mindig igazságos volt. „A tanult és a gazdag emberek fiaitól több tudást, jobb magaviseletet követelt, mint a kültelki proletárvadékoktól vagy a falusi szegények gyermekeitől.”³⁹ „Amikor dühös volt vagy kitérült a szíve egy megbántott diák felé – emelte jelképpé 1971-ben kedvelt tanára alakját –, az amúgy is magas, szép szál ember rettentően meg tudott nőni! Úgy tűnt nekem, mintha egy jóságos óriás volna, aki az igazságtalan életből menekít ki engem, valami más, valami új, valami ismeretlen bolygó, a lelki békesség, a megnyugvás országa felé.”⁴⁰ A Farkas utcától „búcsúzva” Kemény megejtő férfilírával „köszönt el” atyai pártfogójától is. Miután 1919 tavaszán túlesett a jellempróbán – „Ezt szeretem [benned]. Ezt a makacsságot” –, olyasmi történt vele, amire nem volt fölkészülve. „A szigorú, zárkózott férfi magához ölelt, és megcsókolta az arcomat. Én egész életemben visolyogtam a férfiak közötti baráti csókolózástól. De ez más volt, atyai csók, bátorító, hitet adó. Megtelt a szívem ujjongással.”⁴¹

Becsületes, jó indulatú tanárnak ismerte meg igazgatóját, Kovács Dezsőt is, aki szomszédja volt a Farkas utcában; ismerte családi körülményeit; megértette – ha nem is helyeselte –, hogy miért hajtotta végre felettesei és a konzervatív kolozsvári politikusok utasításait. Diáktársaitól eltérően tudta azt is, hogy a felsőbb nyomás ellenére néhány hónappal az érettségi előtt igyekezett megmenteni a kicsapástól a kollégium eminenseit. Jancsó Béla a szigorú „direktor” arca mögött a „torzóban maradt” íróét is meglátta. Amit a diákcsínyek és diákbálok idején nem értett meg, arra – igazgatója lelki meghasonlottságának okaira – a prózaíró Kovács Dezső ritka-szép megszólalásaiából következtetett. Így korán szembesült azzal, hogy mit jelent írónak születni Erdélyben.⁴²

Kemény János két tanáráról őrzött még felemelő emlékeket: Brüll Emánuelről (1884–1951) és Seprődi Jánosról (1874–1923). Brüll Manó méltó utódja volt tanárkönyvtárőri elődjeihez, akikről az *Ifjú Erdélyben* kimerítően megemlékezett.⁴³ Maga is több mint háromezer kötetes – gonddal válogatott – könyvgyűjteményt

adományozott az általa fejlesztett intézménynek. Korértelmezésnek is beillik, hogy az új irodalom iránt érdeklődő diákok azokat a tanáraikat szerették, akik lélekben fiatalabbak voltak náluk. Tanártársai ugyanis azért hibáztatták Brüll Manót – így maradt meg Kemény János emlékezetében –, mert a könyvtára tele volt „modern szemetekkel”, olyanokkal, akik füttyültek nemcsak Szabolcska Mihályra, de az egész Petőfi-követő költőnemzedékre.

Szeretettel vették körül „a népdalgyűjtés napszamosát” – olvashatjuk Sep-rődi arcképvázlatában –, aki minden szabad idejét „az eredeti és eredetinek vélt népdalok gyűjtésére, tanítására, népszerűsítésére fordította”. Ő volt az első ember a kollégiumban, aki megérezte velük, hogy „az Ady-hívek irodalmi tájékozódása és az ő népdalpropagáló munkássága rokon vonásokat hordoznak. Ahhoz azonban, hogy rádöbbenjünk, nemcsak az új ízlés ütközik meg irodalomban, zenében, újfajta tudományos éhségben, hanem az a szellem is, amely a kevesek java helyett egyre inkább a sokak javát akarja megmenteni a jövőnek, hogy abból európaibb és humanistább kultúrát teremtsen – ahhoz nemcsak érnünk kellett még, de a bőrünkön kellett éreznünk az élet nagy megrázkódtatásait. [...] Mert mi, ha részesei is voltunk annak, ami körülöttünk történt, ha vitatkozva is, elégedetlenkedve is, sokszor akár értetlenül, mégis egy közösség – ha meg is rendült közösség –, a kollégium védőszárnyai alatt éltünk.”⁴⁴

6. A Farkas utcai öreg ház azért is emlékezetes Kemény János számára, mert 1913-ban itt találkozott Áprily Lajossal, aki sógora volt házigazdájának. Ebben a házban hallotta őt először Csokonai- és Petőfi-dalokat, régi latin meg magyar szövegű diáknótákat énekelni. „Egyszer, egy szomorú, különös ritmusú szlovák népdalt is énekelt. Fölkucorodva ült, törökülésben az egyik heverőn, ölében csöppség kislfia: Zsoli. Ringatta, babusgatta, altatta fiacskáját. Én olyan szívbe markoló altatódalt sohasem hallottam, amilyen az a halkán, dúdolván előadott, különös ritmusú, régi, régi szlovák népdal volt. Nagyon szép, nagyon meleg énekhangja volt Áprilynak. Emlegették a családban, hogy néha szokott zongorakísérettel is énekelni. Marosvécsen is hallottam énekelni, a helikoni napok idején, szép nyári estén, a vár előtt, a »szakállszárító«-nak nevezett padon. Kacsó Sándorral, Kádár Imrével, Szántó Györggyel, Tamásival, Kuncz Aladárral. És szeretett énekelni akkor is, amikor kirándulni ment a tanítványaival. Amikor magasra lángoló tábornövény gyújtottak, szalonnát sütöttek vagy a csillagokat számolták. S ha még itt megemlítem azt is, hogy milyen kedvesen, milyen boldogan tudott mosolyogni annak idején gyermektréfáinkon, részt venni labdajátékainkban – mindez csak látszólag mond ellent annak, hogy világfájdalom árad a költészetéből, szívfacsaró bánat. De hát kinek is fájhatott volna jobban az a rettenetes pusztulás, amit az első világháború évei hoztak, kinek okozhatott volna több szomorúságot a sok, drága emberélet megsemmisülése, mint annak a Költőnek, akinél jobban, szenvedélyesebben talán senki sem szerette közülnk a természetvilág szépségeit, a lélek csodáit, akinél talán soha senki jobban nem vágyott a harmonikus, békés, kiegyensúlyozott élet után?”⁴⁵

III. „Fiatal íróknak akartunk fórumot teremteni”

1. Kemény 1921 őszén beiratkozik a bécsi Hochschule für Bodenkultur egyetem erdőmérnöki karára. Ami nem magyarázható csupán azzal, hogy alsójárai nagyapja szűkös anyagi viszonyai eleve gyakorlatias életpályát indokoltak. Hiszen már kisdíák korától értésére adták, hogy „másodfokú várományosa” a Kemény János erdélyi fejedelemtől⁴⁶ nemzedékről nemzedékre öröklődött várkastélynak és erdőbirtoknak.⁴⁷ Ám a „Remény-telenség” idején, amikor Balázs Ferencsel élére áll az útkereső fiatal író- és művésznemzedéknek, még nem számíthatott erre az örökségre.

Mivel az ő nevére akkor még nem adhattak volna lapengedélyt, ezért névlegesen Geley Antal lett az *Előre* főszerkesztője. A szerkesztés Balázs Ferenc teológiai szobájában folyt, a levelezést Ferencz József unitárius püspök unokája, az irodalmi érdeklődésű Végh József intézte. A folyóirat eleve reklámbevételekre alapozta működését. Hasábjain hirdetett a Ganz Rt., az 1894-ben alapított Erdélyi Bank és Takarékpénztár, a nagyváradi Egyesült Bank és Takarékpénztár, a kolozsvári Helvetia általános biztosító társaság, a kolozsvári cukorkagyár, a Színház és Társaság, valamint gróf Teleki Árvéd fonó- és szövőgyára. Február második felében novella- és (esztétikai) tanulmány pályázatot hirdettek, később még honoráriumra is gondoltak, de a kilencedik szám nyomdába adása után már a lap megszűnésével kellett szembenézniük. Tehát nem az érdeklődés hiánya okozta az *Előre* korai „bukását”, hanem a pénzforrások váratlan megcsappanása. Ami összefügg a magyar pénzintézeteket érintő román bankpolitikával.

Az átmeneti tanácsstalanság után Balázs Ferenc hamar feltalálta magát: antológiát kell kiadni!⁴⁸ Olyant, amelyik valóra válthatja az *Előré*ben meghirdetett nemzedéki programot.

Kacsó Sándor, aki a kolozsvári román egyetemen 1922 tavaszától Kristóf György előadásait hallgatta, az *Előre* hasábjain jelentkezett első elbeszéléseivel és verseivel. Élete végén ekképpen idézte fel a korhangulatot: „Időm java részét az unitárius teológián töltöttem Balázs Ferencék társaságában, szenvedélyes viták közepette. Itt »szerkesztődött« ugyanis az *Előre*, és itt alakult a *Tizenegyek* antológiája a vitára bocsátott versekből, novellákból, mesékből, cikkekből. Ide látogatott sokszor Tamási Áron is...”⁴⁹ A Balázs Ferenc-monográfiát megalapozó Mikó Imre „első generációs kiállásnak” minősítette az 1922 januárjában megjelent *Előret*, melynek „távszerkesztője” Kemény János volt, „helytartója” pedig Balázs Ferenc, aki az irodalomteremtés új útjait és az ifjú tehetségeket kereste. Hogy maga a „távszerkesztés” miként zajlott le, arról inkább csak feltételezéseink vannak. Minthogy nem maradt életideje ezeknek a „műhelytitkoknak” a megosztására, csakis arra gondolhatunk, hogy bécsi tanulmányainak szüneteiben olykor-olykor maga is részese volt a Balázs Ferenc teológiai szobájában zajló műhelyvitáknak. Erre abból lehet következtetni, hogy a nevezetessé vált évfordulón maga hozta szóba: éppen szabadságon járt itthon, amikor – „önképzőköri

szereplések s egy megbukott lap jogán” – írótestvérei bevonták az antológia kiadásának előkészületeibe.

„Az *Előre* egyesíteni akarja a fiatal írónemzedéket – hirdette önmagát a folyóirat. Kérjük azokat, akik átmentek az önbírálaton, keressék fel lapunkat írásaikkal. Mindenkinek érdeke, hogy előmozdítsa egy új, életerős írónemzedék kifejlődését.”

Erre buzdított maga az unitárius püspök, Ferencz József is:

„Ezt a szépirodalmi lapot, melynek ez a 2. száma, *Előre* címmel néhány ifjú indította meg. Merész vállalkozás, különösen most, midőn a nyomda, a papiros s minden olyan drága, s emellett szépirodalmi lapban sincs hiány. De az ifjúnak egyik legszebb jellemvonása a bátorság és bizalom, ha az a szépért, jóért és nemzetért való küzdelemben nyilvánul, s amennyiben én a vállalkozó ifjak közül többeket ismerek, felteszem róluk, hogy nem pusztán a hiúság, a törtetés vágya indította erre a vállalkozásra, hanem hogy tehetségük szerint is közreműködjenek a magyar irodalom, a kultúra fejlesztésére és terjesztésére. Legyen szabad azért legmelegebben figyelmébe ajánlani a magyar olvasóközönségnek a lapot, melynek első száma már elég kedvező ábrázattal jelent meg. [...] Pártoljuk hát a vállalkozó ifjakat, hogy ne veszítsék el munkakedvüket. Ki tudja, melyikben minő költő vagy regényíró kezdi szárnyait bontogatni, akik egykor nemzetünknek büszkeségei lehetnek. Adja Isten!”

Az irodalom háza tájáról az *Erdélyi Szemlét* szerkesztő Sütő-Nagy László szólal meg. Tudatos harcosoknak tartja a lap körül gyülekezőket. „Sok a bizalmam az erdélyi magyar irodalom törtető, friss szemű legényeiben, akiktől friss szellemet, a friss szellem elismertetését várom, bizton, mert abból a televényföldből sarjadnak ezek az új emberek, ahonnan Bolyai s Dávid Ferenc hirdette az emberi szabad szellemet”⁵⁰ Székelyudvarhelyről a „már nem fiatal, de még nem öreg”, alig harminckilenc éves Tompa László figyel fel „az élet szemébe” néző fiatalokra: „Sodruk elragad – mit lehet tenni mást, mint velük menni, egy-két éneket elénekelni, egy-két tűz-bokor átugrását megkísérelni. [...] Azért hát éljen az élet és örök megújulását leghevesebb lüktetéssel példázó üteme: a tavaszokon mámorosodó ifjúság!”⁵¹

2. Az *Előre* mindössze kilenc számot ért meg 1922 első felében. Fiatal íróknak akart fórumot teremteni – fejtette ki élete végén Kemény János a Marosi Ildikóval folytatott utolsó beszélgetésében –, hogy „felrázzuk a háborús évek sokkját kiheverni nem tudó irodalmi közéletet”.⁵²

„A romániai magyarság hivatalos vezetői abban az időben Szabolcska Mihályban és a többi Petőfi-epigonban látták a »megbízható, családias, nemzetnevelő és erkölcsnemesítő irodalom» képviselőit – olvasható az egyik fogalmazványvázlatban. – Azt hirdették, hogy aki Adyt, Kosztolányit, Karinthyt, Móricz Zsigmondot, Babits Mihályt, a *Nyugat* című folyóirat köré csoportosuló írógárdát vallja a magyar irodalom igazi képviselőjének, az »destruktív, erkölcstelen, nemzetáruló«. A hivatalos magyar vezetőség ilyen fokú maradisága következtében

a középiskolás diákság haladó irodalmi mozgalma (1919–1922) nem maradhatott meg az önképzőkörök keretein belül, de ki kellett áradnia a társadalomba is. Ezt a mozgalmat szolgálta a Jancsó Béla szerkesztésében megjelenő irodalmi diáklap, a *Remény*, majd annak utódja, az *Előre*, amelynek én voltam a szerkesztője. (Geley Antal, hadifogságból hazakerült diáktársunkra azért ruháztuk a főszerkesztői címet, mert ő volt az egyetlen nagykorú diák az unitárius kollégiumban!) A hivatalos álláspont és a diákok felfogása közötti ellentét végül is annyira kiéleződött, hogy a református kollégium több érettségi előtt álló, kiváló tanulóját, más címen ugyan, de a mozgalomban való részvételük miatt – Nagy Jenő és Brüll Emánuel tanárok erélyes tiltakozása ellenére – kicsapták. (Mi, akik akkor már az unitárius kollégium tanulói voltunk, könnyen úsztuk meg a dolgot: enyhe, nem is nyilvános dorgálásban részesültünk azért, hogy nem maradtunk meg álláspontunk hangoztatásával a megengedett önképzőköri keretek között.)

A *Remény* és az *Előre* munkatársainak többsége természetesen a középiskolás tanulók sorából került ki. De találunk az írások között Balázs Ferenc-tanulmányokat és -meséket, Kacsó Sándor-verseket és -tanulmányokat, egy Karácsony Benő-elbeszélést is. A harcos, gyakran szenvedélyes kiállás ellenére sok volt ebben a mozgalomban az ellentmondás, tapogatódzás, de mégis előkészítője volt sok tekintetben egy újabbnak, melyet a *Tizenegyek* mozgalmanak neveztek (1923). Főmunkatársak: Csergő Tamás (tanulmányok), Mihály László (versek), Jancsó Béla, Paál Árpád dr., Maksay Albert, Bíró György, Finta Zoltán, Jakab Géza, Kacsó Sándor, Szent-Iványi Sándor. Helyettes szerkesztő: Balázs Ferenc.⁵³

Ahogy gyűlnek Balázs Ferenc köré a reménykeltő tehetségek, az *Előre* célkitűzései is annál világosabbá válnak. „Ma már nem adhatunk irodalmat magáért az irodalomért, nekünk céljaink vannak a verssel, prózával, hímes szavakkal – ütötte le az alaphangot a nemzedékszervező. Mi ifjúsági irodalmat akarunk... Él bennünk ifjakban valami ős másság, valami belőlünk kifakadó különbség, ami a pennán keresztül a betűkbe szalad, szavakba ömlik, a dalokban ficánkol; ami elválaszt bennünket azoktól, akik megfontoltakká, óvatosakká, biztos kezűekké lettek; azoktól, akik elugrottak az ifjúságtól... Ifjak vagyunk! Bennünk még fehér az élet, tiszta a szerelem, a földre hullás is tiszta... Ennek az ifjú szellemnek akarunk kifejezői lenni. Bizony, harsogni fogunk néha nagy szavakat... De őszinték leszünk, és divatos pózt magunkra nem kényszerítve is azok leszünk, mert ez az ifjúság érintetlensége... Mi mindenkit hívunk, aki ifjúnak érzi magát, és mindenkinek adjuk magunkat, akinek kell a mi lázunk.”⁵⁴

Hogy mi ez a „másság”, azt az *Erdélyi magyar irodalomról*, illetve a *Székely mitológiáról* szóló tanulmányaiban fejtette ki egy esztendő múlva, de már a *Tizenegyek* hasábjain.

Az *Előre* programjához Jancsó Béla szól hozzá – Budapestről. Orvostanhallgató létére ott is főként az irodalmi élet és a színházak világa iránt érdeklődött.⁵⁵ De nemcsak friss benyomásainak rögzítésével gazdagítja a folyóirat „kitekintését”, történelmi helyzetérzékelésével még inkább. Meditációi arra ösztönzik, hogy

filozófiai, lélektani és esztétikai irányban szélesítse az *Előre* programját. Feltétlenül szükségesnek tartja a nagy nyugati kultúráramlatokkal való kapcsolatot („Bécsen és Budapesten kívül Berlint és Párizst is hozzáférhetővé kellene tenni”). Sürgeti a lap kritikai rovatának a megerősítését, „mely az ifjúság esztétikai érzékét hivatott nevelni”. Óvakodik attól, hogy az ifjúsági folyóirat a „nagy lapokat” utánozza. „Célunk egészen más, és az utunk is más. De tanulságokat merítenünk kell belőlük: a *Napkelet* példát ad [...] az európai horizontra; a *Pász-tortú* az erdélyi élet gyökereibe való kapaszkodásra. Ez a két tényező determinál minket is.”⁵⁶

3. Bécsi csalódásai közepette Kemény Jánosnak a *Tizenegyek* szerveződése adta vissza az önbizalmat. „Hiába akartam pallérozódni itt, hiába akartam messzire nézővé lenni – vallotta meg író társainak a *Tizenegyek* tizenegyedik évfordulóján –, falak, emberfalak, gondolat akadályok, gyűlöletfüggönyök s első emberek reménytelensége keresztetkelt utamat, ahol pedig a láthatárnak kellett volna kitérnie kutató szemem előtt, csupán egy-egy idetévedt otthoni ismerős jelentette számomra a frissebb levegőt.”⁵⁷ Arról pedig a *Kakukkfőkák*ban olvashatunk, hogy nyomorgó bécsi éveiben⁵⁸ kapcsolatba került az emigrációban élő magyar írókkal és művészekkel. Aminek a hatása jól kimutatható az *Előre* közleményeiben. Név szerint Balázs Bélát és Kassák Lajost említi, akikkel 1945 után is tartotta a kapcsolatot. Annál is inkább, mivel hatásukra ismerte meg az expresszionizmust, a kubizmust, valamint „az izmusok sok irányzatát”. Láthatta az osztrák, a francia, az angol, a német, az orosz expresszionisták műveit. Picasso „kék korszakából” arra jött rá, hogy nem az irányzat a fontos, hanem a tehetség.⁵⁹

A *Tizenegyek* tizenegyedik évfordulóján eltöpreng azon is, hogy Bécsből küldött versei mennyiben járultak hozzá közös könyvük sikeréhez. Úgy látja, hogy ő maga inkább tüzet adott a bajtársi lelkesültséghez. Az antológia pedig arra döbrent rá, hogy „egy erdélyi falusi magyar ember szeméből feléje áradó bizalmas tekintet, egy kemény parasztkéznek barátságos szorítása többet ér minden egyéb elismerésnél”.⁶⁰

4. A Helikon szellemi erőterének máig élő története van, de a szerves építkezések láncolatból eddig kimaradt egy döntő mozzanat, amit Tabéry Géza már 1930-ben rögzített: „Ezerkilencszázhuszonöt márciusában a marosvásárhelyi írók Szászrégenben vendégszerepeltek. A színház egyik páholyában ült Berde Mária, Bánffy Endre, Molter Károly, Kemény János és Dékániné Máthé Mariska. Egyszerre csak felnyitja a páholy ajtaját, s belép rajta Goga Octavián miniszter, aki valamilyen választási kampány alkalmával tartózkodott Szászrégenben. Goga leül a páholyban, s elkezdődik az írók és közöttük egy meglehetősen csipkelődős beszélgetés arról, hogy mik is az írók céljai azzal az úgynevezett erdélyi irodalommal? E beszélgetés közben Kemény a Goga válla felett áthajol Berdehez, s azt kérdezi tőle, elég idősek tartaná-e őt Berde ahhoz, hogy kezébe vegye a Gernyeszegen [1923-ban] felvetett erdélyi Helikon ügyét?”⁶¹

Halála előtt Kemény János is elmondta Beke Györgynek, hogy miképpen szánta rá magát erre a kultúrtörténeti lépésre. Szászrégenben a csucsai kastély birtokosa felvetette: „miért nem vesszük rá valamelyik kastély urát, hogy adjon helyet otthonában a romániai magyar írók parlamentjének?” Minden szem a vécsi várúrra szegeződött. „Maga megcsinálhatná!” – mondta Berde Mária. „Feleségemmel és Dadival [Kuncz Aladárral] magunk is felvetettük ezt a gondolatot – felelte Kemény báró. – De vajon nem vagyok-e még túl fiatal arra, hogy összetartsak oly sok, különböző gondolkozású íróból álló társaságot?”⁶² A későbbi fejleményekről Kós Károly így emlékezett: Bánffy, Kuncz, Kemény eleinte azt akarták, hogy a találkozó legyen Bonchidán, mert az inkább központ, és mindenfelől könnyen megközelíthető. Bánffy ezt elhárította, mert élt az apja, és az nem tűrte volna. „Losonczi gróf Bánffy György ritka fősvény ember hírében állt, a rossz nyelvek szerint leginkább az volt a problémája, hogy a leendő vendégek összesaraznák vagy összekarcolnák a kastély szobáinak parkettjét. Bonchida urának elhárító magatartása miatt Kemény János kőoroszlános címerállatokkal őrzött, vendégszerető marosvécsi kastélyában nyílt lehetőség az erdélyi irodalompolitika folytatásának, további lehetőségeinek kidolgozására, írói eszmecserékre, az erdélyi magyarság nemzeti tudata irodalmi eszközökkel való fenntartásának és fejlesztésének átgondolására. Az erdélyi író- és költőtársadalom jobban járt ezzel a megoldással, a mindenki »Jánoskája«, aki Orbán Balázshoz hasonlatosan – Dsida Jenő szavaival élve: »Báró ugyan, de abbahagyta régen...« – igazi vendéglátó házigazdának bizonyult.”⁶³

IV. Az ige hirdető marosvécsi papköltő

1. A Bécsben szűkösen élő fiatal báró az antológia megjelenését követően értesült arról, hogy örököse lett a hatalmas marosvécsi vagyonnak. Akkor megfogadta – írja a családi emlékezetre hivatkozva a Budapesten megjelenő *Várvédő – Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek*⁶⁴ alapító-főszerkesztője, Medgyessy Éva –, hogy minden tekintetben jó gazdája lesz a vécsi uradalomnak. Nem csupán fizikai, de szellemi-lelki értelemben is szívén viselte a marosvécsi emberek sorsát. Unokája, Kemény Endre, a pátyi székhelyű Erdélyi Helikon Marosvécsi Kemény Alapítvány elnökének tudomása szerint részint ezért végezte el a református teológiát,⁶⁵ és vállalt egy ideig lelkészi szolgálatot a faluban. Másrészt azért vált ez sürgőssé – helytálló Csapody Miklós irodalomtörténész érvelése –, mert a fiatal házaspár csak így szerezhetett felmentést a kötelező katonai szolgálat alól.⁶⁶

Manapság kevesen tudják már – írja a Pallas-Akadémia Könyvkiadónál 2010-ben indult Kemény János életmű-sorozatot gondozó Sas Péter –, hogy 1929-ben elvégezte a kolozsvári protestáns teológiát, s így lelkipásztor lett. „Nemcsak ebből, lelki habitusából következett, hogy életében sohasem káromkodott. Marosvécs lakosai sokáig emlegették, szolgálatvállalásai ritka alkalmai során milyen szépen prédikált, hirdetve Isten ígését a segédlelkész úr.”⁶⁷ Papságáról a legszebb

jellemzést felesége, Augusztia asszony fogalmazta meg: „Akkor ragyogott legszebben ez az ősi templom, amikor János hirdette benne Isten igéjét!”⁶⁸

A református népiskola felszentelése is felemelő esemény volt a község életében. Kemény János adta a telket, Kós Károly ingyen tervezte meg az épületet, Makkai Sándor püspök szentelte fel. Az *Ellenzék* tudósítója szerint ezzel az eseménnyel kezdődtek az 1936-os marosvécsi Helikon napjai. Az egyházi méltóságok mellett a környékről tizenhat esperes és pap vett részt. „A marosvécsi új iskola nem az első, amely az impériumváltozás óta a kis magyar községeknek igazán példaadó lelkesedéséből épült – emelte ki a cikkíró. De a marosvécsi iskolának különlegessége az, hogy egy nemes gondolkozású magyar főúr szíveségéből a legkitűnőbb erdélyi magyar építőművész elképzelésében a község lakóinak erejükön felüli áldozatával valósággal kis mintaiskolának épült, amelyre ránézni a lélek felderülését, a magyar kisebbségi népbe vetett hitet s annyi szenvedéseink között is egy jobb jövő eljövételét jelenti.”⁶⁹

Báró Kemény Jánosné vajon ismerte-e a sztánai bál történetét? Talán maga Kós hozta szóba a helikoni napok valamelyikén? Tény azonban, hogy Augusta Paton is „kitett magáért” egy jótékonyági bál szervezésével – hogy könyvtára lehessen Vécsnek és a közeli magyar falvak lakossainak. „Sok szervezésbe került a bál, és sorra kellett járjam a régeni és vásárhelyi üzletvezetőket – írja önéletrajzi visszaemlékezésében –, hogy hívjam meg őket, és kérjek tőlük tombola- és lottóhúzásra szánt cikkeket. Lefedettük falécekkel az egész kastélyudvart, és építettünk a cigányzenekarnak egy dobogót. Szerencsénkre volt egy jó helyi zenekar. Kis asztalokat és székeket tettünk az emeleti folyosó teljes hosszában. A szomszédokat is meghívtuk. Több száz ember jött el, évekig beszéltek a bálról. Én csak annyira emlékszem, hogy reggel nyolckor csárdászotunk Balázssal⁷⁰ az asztal tetején, miközben János aggodva nézett.”⁷¹

Közismert az is, hogy nehéz időkben a falubeliek ingyen hozhatták a tüzelőt a birtok erdeiből, közvetlenül a háború után pedig a cukorrépat a földekről, hogy ne éhezzenek.

Szent-Iványi Sándor *Költő-papok* címmel tartott előadást a *Tizenegyek* tizenegyedik évfordulóján. Ő maga is unitárius teológiát végzett, akárcsak Dobai István, Maksay Albert ugyanazon a tablón szerepel 1929-ben, mint Kemény János, de már mint az újszövetségi exegézis tanára. A palástot Vécsen magára öltő Kemény az 1934-es kolozsvári számvetésig felhagyott ugyan a versírással, de nem az igehirdetéssel. Örömmel fedezem fel, hogy az ateizmus évtizedeiben sem merült feledésbe az istentiszteletet tartó „pap-báró” alakja,⁷² akit éppen önéletrajza vett igénybe, amikor 65. születésnapján a későbbi Kriterion-igazgató felköszöntötte.

2. A *Tizenegyek* szerzői rövid vallomásokkal igyekeztek felhívni magukra a figyelmet. Kemény János a titokfürkésző *Hulló csillagokat* állítja versciklusa élére, holtlott akkori életérzésére sokkal jellemzőbb ez a négy sor: „Az én szavam nem villámok dörgése, / Az én szavamtól nem borzad a lélek, / Az én szavam csak

fájó húr zengése, / Az én szavamtól csak a könnyek égnek” (Én nem tudok). Az antológia bírálói (Borbély István, Tompa László, Reményik Sándor) egybehangzóan úgy ítélik meg, mint „finom tollú, de különösebb egyéni vonások nélküli verselőt”, aki „a lány hangulatok szelíd szépségét” énekl. Tompa szerint még nem mutat kiemelkedő egyéni vonásokat. A már befutott Tamási később „egy nemesen érző diák-ember szelíd verseire” emlékezett, amelyek nem vertek nagy hírt szerzőjüknek.⁷³

Érthető módon Kemény az összejövetelen nem ejtett szót a verszsengéiről. Arra használja fel az alkalmat, hogy köszönetet mondjon íróbarátainak „a sok melegségért, kedvességért”, amellyel annak idején megajándékozták, s elhalmozták hittel és gazdag útravalóval „az erdélyi faluhoz visszavezető” útjára. „Mert nekik köszönhetem, tizenegy erdélyi magyaroknak, azt a felismerést, hogy az erdélyi faluban fog eldőlni a jövő problémája.”⁷⁴ Az *Ellenzék* körinterjúja méltán emelte ki, hogy a Helikon íróinak vendéglátó gazdája „mint pap és földbirtokos jelentékeny gazdasági és szociológiai munkásságot fejt ki Marosvécsen és egyházmegyéjében. S a magyar színészetért is súlyos áldozatokat hozott.”⁷⁵

3. Amikor utolsó beszélgetésük során Marosi Ildikó szóba hozta a versírást, Kemény így reagált „rosszul sikerült” verseskötetéről: „Már a címe is borzasztó: *Költemények!*”⁷⁶ Önletrajzának az őszirózsás forradalmat felidéző részében egy romantikus történetre bukkanunk, ami emlékirása közepette ugyancsak zavarba ejtette: szerelmes verseket írt, amikor forrongott körülötte a világ! „Idővel bekerült Kolozsvárra szerelmem is – ennyit árul el az 1920-as gyűjtemény ihletőjéről. – Elég távol volt elszállásolva, valami rokonánál vagy idős barátnőjénél a Monostori út egyik mellékutcájában, valamivel közelebb a központhoz, mint ahol a Kós Károly építette református templom áll. Szerelmem arra várt, hogy érte jöjjenek, és hazavigyék Magyarországra. Amíg azonban erre sor került, a nappalokat anyáméknál töltötte. Az én feladatom volt őt esténként hazakisérni, ott a kapuban tiszteletteljes kézcsókkal elbúcsúzni tőle, s ha erősebben szóltak a sötétben a fegyverek, komoly férfias hangon megnyugtatni, hogy ameddig engem lát, aggodalomra nincs oka. És természetesen írtam verseimet ismét, egyre többet és többet.”⁷⁷

Marosi Ildikó utolsó beszélgetéséből az is kiderül, hogy melyik volt Kemény János utolsó verse. Döbbenetes, hogy ez is háborús körülmények között született: „A második világháború alatt kimentem a vécsi Rózsás nevű erdőbe, s figyeltem az őzeket. Kijött egy gyönyörű suta a tisztásra, leült a fűre, s egy dongó röptét figyelte. Én is csendben vártam, ülő vadra nem szokás lőni. Az őz akkor is nyugodt maradt, amikor egy harci repülő húzott el az erdő fölött. A dongó jobban izgatta. Ebből az élményből született az a vers, melynek a *Békedal* címet adtam. Talán, valamikor *Tilinkó*⁷⁸ címmel kiadok egy verseskötetet is. [...] A Rózsás erdőben eltöltött idő óta nem vadászom szarvasra. Az utolsó szarvast nem lőttem meg.”⁷⁹

V. Kemény János írói működésének erőtere

1. Neve: fogalom. Sorsa: balzac-i. Domokos Géza summázta ekképpen a 65-öt töltött Kemény János pályaképét. „Érezzük egy reneszánsz lüktetésű nagy élet bűvöletét. Érzékeljük az amerikai Pittsburgh, a szülőhely és a fejedelmek látta Marosvécs között feszülő fantasztikus találkozását a történelemnek, ideának, szenvedélynek. És mi mindent még csak nem is sejtünk. Ha elkészül a teljes Helikon-felmérés, ha birtokában leszünk a kolozsvári és marosvásárhelyi színház tudományos alaposságú monográfiájának, ha megírja valaki a vécsi kastély történetét a második világháború napjaiban, ha kiadásra kerülnek a ma még ismeretlen írói, színészi levelek és naplók, a ma talán még meg sem született emlékiratok, majd akkor tudjuk meg, mit köszönhet a kultúra és a humánium Kemény Jánosnak.”⁸⁰

Olyan nagy horderejű volt ez a születésnapi köszöntő 1968-ban, amelyhez fogható Domokos pályáján csak az országépítő Kós Károlyról elhangzott házsongárdi beszéd bizonyult: jövőbe látó, távlatnyitó.⁸¹ A *mecénás metamorfózisában* Sütő András is hasonlóképpen fogalmazott: „A múltnak ablakán is mindig a jövőbe kémlelő írói lelkiismeret tiszta vonalú lenyomatait” hagyta ránk örökségül.⁸²

Kutatóintézethez méltó feladatot vizionált 1968-ban Domokos Géza, aki Kriterion-igazgatóként sem tévesztette szem elől a szerencsés történelmi pillanatban felismert teendőket. Korántsem véletlen, hogy a hetvenes években megélenkült az írói memoárok és az irodalmi dokumentumkötetek kiadása. Meglehet, hogy a fentebb idézett sorok ösztönözték Kemény Jánost is visszatekintésének megírására.

2. Tíz esztendővel később, amikor Domokos Géza másodjára is Kemény János példáját idézte, már az íróasztalán volt *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládájának* kézírata.⁸³ „Voltak világos írói és társadalmi eszményei, körülvették szövetségeseik, és szembeszegültek vele ellenfelek – hangsúlyozta –, de ő megmaradt minden körülmények között akkor is, amikor erdőbirtokos báró volt, és akkor is, amikor meszet talicskázott, józan, figyelmes írói társnak, a mások igazságát is megérteni akaró kultúremlernek. Ezért fájlalom én, hogy ezen az őszi napon, amikor a Havas, Kemény János szerelme, »sikereitől, hódításaitól megundorodva levetkezi ékességét, fonnyadt lombruháját szétdobálja, halódó illatait szelek szárnyára veti«, nem lehet közöttünk írói erkölcs dolgában egyik legszebb emberünk.”⁸⁴ (Feltételezhető, hogy az eredeti szóhasználatban a *legszentebb* kifejezés szerepelt, a cenzúra miatt „öltött” más alakot.)

Akik közelebbről ismerték Kemény Jánost, azok elsősorban emberi tartását, jellemzőségeit emelték ki. Azét a mecénását, aki tetemes vagyona nagy részét „Széchenyi-módra” a kisebbségi kultúra intézményrendszerének az életben tartására fordította.⁸⁵ Úgy tűnik, hogy az írói tehetséggondozást vállaló Kemény udvariasan maga elé engedte pártfogoltjait. Pedig volt amire szerénynek

lennie. Hiszen nemcsak az *Erdélyi Helikon*, a *Pásztortűz*, a *Korunk*, a *Szép Szó*, de a *Nyugat* is megbecsülően írt novelláiról és regényeiről. Miközben bizonyos előítéletekkel is szembe kellett néznie, amelyekre Tamási is utalt: „a szellem rendjében hatástalan, sőt néha gyanút virágzik” a főúri származás. Be kellett bizonyítania – önmaga előtt is! –, hogy nem csak az ősök jogán fogott tollat.⁸⁶

A tanulmányíróként ma sem eléggé méltányolt Molter Károly a „finom érzelmesség és férfias tárgyilagosság” művészi ábrázolását ünnepelte a „vonzó és mind nagyobbra hivatott” elbeszélőben: „Íme, a jó író és a jó ember találkozására – írta a *Kokó és Szokratész* kapcsán. – Kemény János e könyve után bátran vághat neki a magyar megírnivalók irdatlan erdejének: éles fejszével és nyílt férfilelékekkel áll útja ígéretes elején.”⁸⁷ Nem kétséges, hogy az irodalomtörténeti számbavétel tárgya mindenekelőtt a művekben megtestesülő életmű. Kemény halála után Kántor Lajos vállalkozott arra, hogy végigolvassa a *leírt életművet*. És az irodalomtörténész objektivitásával azt állapította meg, hogy bár a „történeti (szociológiai) és esztétikai értékek tekintetében bizonyára nem éri el az erdélyi arisztokráciát belülről megmutató s a Martinovics-drámát író Bánffyét, [...] erkölcsi jelentésében vitathatatlanul felülmúlja azt”.⁸⁸

Alighanem „a jó író és a jó ember találkozásában” rejlik az életmű-értelmezés nyitja. Azok a jelenetek ajándékoznak meg a nagy esztétikai pillanatok varázsával, amelyekben a „szemlélődő megértés” tartós értékévé, életfilozófiává nemesedik.

*Tizenegyek*beli társa, Tamási Áron is hosszasan eltöprengett ezeken a kérdéseken: „Nem lehetetlen, hogy irodalmi szerepét néha teljesen a Helikon ápolásában látta; s nem lehetetlen az sem, hogy a toll és a vadászfegyver sokszor és sokat versengtek az elsőbségért. [...] Inkább a nemes magyar szolgálat jellemzi őt, mintsem a művészi hivatás égő és nyugtalanító hite. Ezt a szolgálatot két dolog teszi kiemelkedővé: az emberi magatartás a tarka és zavaros világban, és az együvé tartozás a föld magyar népével, kinek örömét és baját lelkében mindig hordja. [...] Az alkotás örök természete: az élet csupán ürügy és segítség arra, hogy a képzelet világot és belé hősöket teremtsen.”⁸⁹ Ami Kemény írói alkatának is megfelelt. „Regényhőseimet, novelláim szereplőit nem találtam ki, létező vagy létezett embereket formáltam tovább – fejtette ki élete végén Beke Györgynek –, nemegyszer többekből gyúrtam egygé és újjá őket. Igaz, az írói képzelet a mesefát fölcicomázta, mégis történeteimnek mindig volt valósággyökere.”⁹⁰ A hősteremtés sikere, a cselekvés lendülete mellett Páskándi kiemelten szólt arról, hogy például a *Víziboszorkányt* „elejétől végig belengi a Kemény János műveiből oly jól ismert természet- és tájszeretet, halak, vadak és madarak, a havasok dicsérete: a természetben és természetből élő ember már-már veleszületettnek ábrázolt tisztasága. Ezek alkotják könyve legköltőibb lapjait.”⁹¹

Kántor arra figyelt fel, hogy ez a természetszeretet Keménynél „nem lesz mítosz, mint Nyirónél, de költészetté sem igen válik, mint Tamási Áron novelláiban”.⁹² „A természet páratlan valósága rögzült leírásaiban – ekképp összegzett Sas Péter a Kemény-életműsorozathoz írt bevezetőjében –, amelynek

művészi hangvétele megelevenítésének nagyszerűségében rejlett [...]. A tájban élő, azzal szimbiózist vállaló emberek sem rendelkeztek kivételes tulajdonságokkal. [...] A mindennapok eposzát kellett megfogalmaznia. »Ismerem a havasi embereket, nagyokat és kicsiket, magyarokat, románokat, kisoroszkokat, tótocksákat.« A hétköznapiak hőseiben csak a felületes szemlélő láthat monoton szürkéséget, egyhangúságot. Az éles, a valóban az emberekre figyelő szempár elé más jellegű látvány tárult: »Váltakozó vonalakat mutatnak a hegyek, a Maros folyó egyetlen kanyarulata sem hasonlít a másik kanyarulatához, nincs itt két falu a völgyben, mely tökéletesen egyforma volna, a fák, füvek, virágok, az állatok, az emberek sem egyformák mind...«⁹³

Semmiféle történelmi sorsfordulat nem ingatta meg emberszeretétét. Ezt bizonyítják azok a művei, amelyek a világfelfordulást követően méltánytalan körülmények között az irodalomellenesség tehetségzikkasztó éveinek légkörében születtek. „Mészégető” korszakában (1952–54) az írás segítette hozzá ahhoz, hogy harmadízben is felülemelkedhessen kakukkfióka-sorsának történelmi megaláztatásain.

Fiatal korában írónak készült, de egész életében mások művészi pályáját támogatta. Halálának ötvenedik évfordulóján a MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének hírlevele ekképp idézte emlékét: „Szerényen élt, de nagy tiszteletben, a marosvécsiek soha nem felejtették el »János urat«, aki annyi mindent tett értük: a Jóság Emberének nevezték.”⁹⁴

Írásainak a múltból átragyogó embersége biztosítja immár Kemény János örök időszerűségét. Betöltötte „a jó író és a jó ember találkozásának” küldetését.

JEGYZETEK

- 1 Tóbiás Áron (1927–2017) író, szerkesztő, rádiós újságíró.
- 2 Tóbiás Áron: Emlékezés Kemény Jánosra. *Magyar Napló*, 1972. nov. 19.
- 3 Sütő András: A mecénás metamorfózisa. *Igaz Szó*, 1971, 11, 776–783.
- 4 Marosi Ildikó (1932–2020) újságíró, szerkesztő, irodalomtörténész.
- 5 Erdélyi Lajos (1929–2020) újságíró, fotóművész.
- 6 Marosi Ildikó: Utolsó beszélgetés Kemény Jánossal. *Igaz Szó*, 1973, 10, 656–660.
- 7 Lebensraum – élettér.
- 8 Páskándi Géza: A megépítettség sikere. *Utunk*, 1965, 45.
- 9 Marosi Ildikó: I. m. Uo.
- 10 Kemény János: *Kakukkfiókák*. Önéletírás. Bukarest, 1972., Kriterion, 9.
- 11 Uo.
- 12 I. m. 123.
- 13 Vö.: I. m. 30.
- 14 I. m. 96.
- 15 I. m. 117–121.
- 16 László Dezső: Találkozásaim a kollégium szellemével. *Ifjú Erdély*, 1935, 89.
- 17 Vö. Gede Csongor: *A Kolozsvári Református Kollégium története 1870 és 1948 között*. Kolozsvár, 2017, Stúdium Kiadó.
- 18 Uő.: Uo.
- 19 Jancsó Elemér: Az idők sodrában. Diákélet a helyi Református Kollégiumban 1916–1922 között. *Ifjú Erdély*, 1935, 6, 101–102.

- 20 Uő.: Uo.
- 21 Jancsó Béla: A Tizenegyek. *Erdélyi Helikon*, 1934, 3, 192–197.
- 22 Az EME Könyvtárának Lakatos utcai gyűjteményében, JB kézírásával.
- 23 Uo.
- A kolozsvári ref. Kollégium „Gyulai Pál önképzőköre” f. hó 17-én de. 11 órakor tartja I. rendes gyűlését a tornateremben a következő műsossal:
1. A *Szózat* eléneklése.
 2. Megnyitó, tartja Jancsó Béla ifj. elnök.
 3. Ábrányi Emil *Hazám iffjúságához* c. költeményét szavalja Nyerges Ferenc VIII. o. t.
 4. Dobolyi Lajos VII. o. t. verseiből felolvas.
 5. Bírálja: Hantos Gyula VIII. o. t.
 6. Ady Endre *Tenger mellől* c. melodramáját előadja Szöllőssy Kálmán VIII. o. t., zongorán kísér: Gidó László VIII. o. t.
 7. *Hymnus* éneklése.
- Kolozsvár, 1920. október 15.
- Kovács Ferenc vezető tanár Jancsó Béla ifj. elnök
- 24 Lásd Jancsó Béla: A Remény osztálya. In J. B.: *Érték, erkölcs, közösség*. Esszék, tanulmányok, jegyzetek. Gondozta és a bevezető tanulmányt írta Cseke Péter. Kolozsvár, 2021, Kriterion, 182–187.
- 25 Kemény János: Búcsú a Farkas utcától. Részlet a szerző önéletrajzi regényének második kötetéből. *Igaz Szó*, 1971, 8, 212–217.
- 26 Uő.: *Kakukkfűökák*, 305–310.
- 27 Uő.: Búcsú a Farkas utcától. Részlet a szerző önéletrajzi regényének második kötetéből. *Igaz Szó*, 1971, 8, 212–217.
- 28 Uő.: Uo.
- 29 Jancsó Béla: I. m. I. h.
- 30 Vö. Gaál György: A Kolozsvári Unitárius Kollégium kéziratok lapjai. *Keresztény Magvető*, 1982, 3, 144–150.
- 31 Uő.: Uo.
- 32 Vö. Csapody Miklós: Egy nemzedék fellépése. In *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Közzéteszi Cseke Péter. 2003, Kriterion, 2001–2018. Kemény halála után Jancsó Elemér említi a verset, de fél század múltán özszemosódott emlékezetében a két *Remény*. Lásd: Búcsú Kemény Jánostól. In J. E.: *Kortársaim*. Bukarest, 1976, Kriterion, 272–275.
- 33 A Kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban 1853-tól jelent meg *Remény* címmel diáklap, a Református Kollégiumban 1863-tól.
- 34 Beke Györgynek adott interjújában Kemény János úgy emlékszik, hogy Emil Isac gyakran érdeklődött tőle a középiskolások irodalmi mozgalmáról, amelyről jól tudta, hogy Ady költészetéből, a Nyugat folyóiratban megjelenő írásokból gyűjti a harci erőt a hivatalos irodalom képviselőivel, a Petőfi-epigonokkal és a még ezeknél is selejtesebbekkel szemben való állásfoglaláshoz. (Beke György: *Tolmács nélkül*. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról. Bukarest, 1972, Kriterion, 101–120.)
- 35 Jancsó Béla: A Remény osztálya. Ua. in J. B.: *Érték, erkölcs, közösség*, 182–187.
- 36 Az ügy kapcsán Kelemen Lajos *Naplójában* feljegyezte, hogy Jancsó Bélának és diáktársainak a Bakter-ügy „szamárságaiért meggyűlt a bajuk”. Az „egyedüli helyes és becsületes út kinek-kinek vállalni a felelősséget azért, amit írt. Az, amit egyes bujtatók tanácsára megkezdtek, az szicíliai zsványszolidaritás, mely nem méltó becsületes emberekhez, mert a felelőtlen rágalmozás és aljas gyávaság érdekében történt.” (Kelemen Lajos: *Napló II. (1921–1938)*. Sajtó alá rendezte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Sas Péter. Kolozsvár, 2018, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 41. (1921. febr. 7.)
- 37 Jancsó Béla: I. m. I. h.
- 38 Uő.: A Remény osztálya. *Ifjú Erdély*, 1935. február. Ua. in J. B.: *Érték, erkölcs, közösség*, 182–187.
- 39 I. m. 131.

- 40 Kemény János: *Búcsú a Farkas utcától*. I. h.
- 41 Uő.: Uo.
- 42 Jancsó Béla: Kovács Dezsónél. In J. B.: *Érték, erkölcs, közösség*, 152–154.
- 43 „Az első tanár-könyvtáros 1858-ban a fiatal Gyulai Pál, a későbbi félelmetes kritikus lett, aki annyira a szívében viselte a könyvtár sorsát, hogy tiszteletdíjának felét könyvek kötésére fordította. Néki is, a későbbi könyvtárosoknak is főiskolai hallgatók, néha felsőbb osztályos diákok segédkeztek. Gyulai Pál távozása után Fekete Mihály meseköltő, utána 1871–1896 között Szabó Sámuel vezette a könyvtár ügyeit. Könyvtáros volt sok ideig dr. Török István, a kollégium háromkötetes történetének szerzője, aki igazgatója is volt az intézetnek több ízben. Három éven át, 1902–1905 között Kovács Dezső [...] volt a könyvtár gondviselője, utána következett Seprődi János, a magyar népdal és zene hivatott kutatója, aki 1923-ban bekövetkezett haláláig teljesítette megbízatását, őt követte dr. Csúry Bálint, akit 1932-ben a debreceni egyetem hívott meg a magyar nyelvészeti tanszék ellátására.” (Brüll Emánuel: *A református kollégium könyvtára*. 1935, Ifjú Erdély, 99–100.)
- 44 Kemény János: *Kakukkfűökák*, 297.
- 45 Kemény János: *Találkozások Áprily Lajossal*. In Áprily Lajos legszebb versei. Bukarest, 1969, Ifjúsági Könyvkiadó, 5–18.
- 46 Kemény János gróf 1601 és 1602 között volt Erdély fejedelme; 1657–1659 között, tatár fogsága idején írta meg önéletrását, amely a korszak fontos történeti forrása, és irodalmi szempontból is értékes mű.
- 47 A *Kakukkfűökák* című önéletrajzi visszaemlékezésből (Bukarest, 1972, Kritérium, 85) ismert Ákos bácsi és Cecil néni – olvasható Kemény Jánosnak a második kötethez készített jegyzeteiben – szerette volna elérni, hogy „reális ember” legyen belőle, s ez abból adódott, hogy benne látták „Marosvécs és a hozzá tartozó erdőségek leendő örökösét”. (Vö. Kemény János diákévei Bécsben. Közzéteszi: Marosi Ildikó. *Utunk*, 1978, 37.)
- 48 Lásd Mihály László cikkét a *Zászlónk* 1933. évi 4-es számában.
- 49 Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Bukarest, 1971, Kritérium, 261.
- 50 Sütő-Nagy László: Üdv néked, élet ifjúsága. *Előre*, 1922, 4, 1.
- 51 Tompa László: *Előre*, 1922, 7–8, 1–2.
- 52 Marosi Ildikó: Utolsó beszélgetés Kemény Jánossal. *Igaz Szó*, 1973, 10, 656–660.
- 53 PIM, Kemény János-hagyaték.
- 54 Balázs Ferenc: Az Előre programja. *Előre*, 1922, 5, 2.
- 55 Lásd Jancsó Béla: Budapesti színházi levél. *Előre*, 1922. ápr. 1.; uő.: Hevesi Sándor: 1514. *Előre*, 1922. máj. 1.
- 56 Uő.: Az Előre programjához. *Előre*, 1922. máj. 1.
- 57 Kemény János: Tizenegyek találkozására. *Ellenzék*, 1934. febr. 25. Ua. in: *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Közzéteszi Cseke Péter. Kolozsvár, 2003, Kritérium, 100–102.
- 58 Kemény János 1949-es életrajzában olvasható: „Igen csekély anyagi támogatásban részesültem. Majdnem egész ottani diákoskodásom alatt fűtetlen kis odúban laktam, gyakran éheztem. Itt kaptam gyomorbetegségeket, amellyel sokat kínlódtam, és amelytől mind a mai napig teljesen megszabadulni nem tudtam.” Idézi Sándor Zsuzsanna: *Mecénás és mészégető*. Báró Kemény János, a Jóság Embere. MMA Fidelio.hu 2021. 09. 18.
- 59 Vö.: Kemény János diákévei Bécsben. Közzéteszi: Marosi Ildikó. *Utunk*, 1978, 37.
- 60 Báró Kemény János: *Tizenegyek találkozására*. I. h.
- 61 Tabéry Géza: *Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1930, Erdélyi Szépművészeti Társaság, 66–67.
- 62 Beke György: *Tolmács nélkül*, 101–120.
- 63 Kós Károly: Nem spekuláltam, éltem. In Huszár Sándor: *Az író asztalánál*. Beszélgetés kortárs írókkal. Bukarest, 1969, Irodalmi Könyvkiadó, 219–228.
- 64 A Várvédő célja – olvasható az alapító-főszerkesztő tollából – „elsősorban nem a múltidéző nosztalgizálás, hanem az elmúlt évtizedekben szándékosan eltemetett, elfeledtetett, ám páratlanul gazdag irodalmi-szellemi hagyaték aktualitásának és jövőbe mutató aspektusainak felfedezése is. Ezért az irodalmi szemelvények mellett megvizsgáljuk, hogyan él ma a két

világháború közti erdélyi magyar író-költő társadalom munkásságának emléke a jelen szellemi embereinek emlékezetében, illetve jeles irodalmi személyiségeink miként értékelik az említett életműveket és nem utolsósorban az ehhez hasonló szellemi közösségek létrejöttének fontosságát. A Várvédő »füzeteiben« ezért nem csupán a két világháború közötti erdélyi írőkkel és költőkkel, hanem a mai magyar szellemi élet és irodalmi jelenünk elhivatott, jeles képviselőivel is találkozhatnak. Várvédő tevékenységünk így reményeink szerint egyformán hozzájárul majd a marosvécsi várkastélyban létrejött, egyedülálló irodalmi csoportosulás művészetének ápolásához és újraélesztéséhez, valamint erős várunk, a szellem, a kultúra szolgálatához is.”

- 65 Lásd *Az Erdélyi Református Egyházkerület Theológiai Fakultásának Értesítője az 1928/29. tanévről*. Szerk. dr. Tavaszy Sándor. „Terminus” Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár, 1929. Az egykori teológusról Sájó Norbert készített magiszteri dolgozatot 2013-ban *Etikai motívumok báró Kemény János műveiben* címmel.
- 66 Csapody Miklós: *Egy nemzedék fellépése*. I. h.
- 67 Sas Péter: *Kemény János, a költői lélek*, 14.
- 68 Báró Kemény Jánosné Augusta Paton: *Önéletrajzi emlékezesek*. Bp., 2018, Szépművés Könyvek-Athaeneum Kiadó.
- 69 Kemény János báró telekkel látta el, Kós Károly tervezte, a község felépítette és Makkai Sándor püspök megáldotta az új marosvécsi iskolát. *Ellenzék*, 1936. jún. 13.
- 70 Bethlen Balázs: Kemény Berenice (Berry) férje, azaz Kemény János és így Augusta sógora.
- 71 Uő.: I. m. 192.
- 72 Domokos Géza: Kemény Jánosnak. *Előre*, 1968. szept. 15.
- 73 Tamási Áron: Kokó és Szokratész. Kemény János déltengeri történetei. *Erdélyi Helikon*, 1940, 3, 137-140.
- 74 Kemény János: *Tizenegyek találkozására*. I. h.
- 75 (k. gy.) [Kovács György]: Tízévesek a Tizenegyek. *Ellenzék*, 1933. december 10.
- 76 Marosi Ildikó: *Utolsó beszélgetés Kemény Jánossal*. I. h.
- 77 *Kakukkfőökák*, 315.
- 78 Kemény Jánosnak 1989-ben jelent meg gyerekkötete *Kicsinyeknek* címmel a Kritérionnál. A *Tilinkó* 1939-es antológia a Révai kiadásában. Kosztolányi Dezső, Mécs László, Móra Ferenc, Tamási Áron, Komáromi János, Nyirő József, Márai Sándor, Gagyai László és Kemény János elbeszéléseit tartalmazza.
- 79 Marosi Ildikó: I. m. I. h.
- 80 Domokos Géza: *Kemény Jánosnak*. I. h.
- 81 „Találónan mondotta Kós Károly koporsója mellett a házsongárdi panteonban Domokos Géza: fejedelmet temetünk. Valóban az országépítők közé tartozott – egy országveszejtő században.” (Cseke Péter: Kós Károly kisebbségi életstratégiája. *Tiszatáj*, 2001, 8, 67-73.)
- 82 Sütő András: A mecénás metamorfózisa. *Igaz Szó*, 1971, 11, 776-782.
- 83 *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája (1924-1944), I-II*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest, 1979, Kritérium.
- 84 Domokos Géza: Őszi sorok. *A Hét*, 1978, 39.
- 85 Balogh Edgár: Helikoni kóasztal. In B. E.: *Mesterek és kortársak*. Bukarest, 1974, Kritérium, 441.
- 86 Vö. Tamási Áron: I. m. I. h.
- 87 Molter Károly: Kokó és Szokratész. Kemény János novelláskötete. *Pásztortűz*, 1940, 4, 224-226.
- 88 Kántor Lajos: A novellista Kemény János. *Utunk*, 1972, 24.
- 89 Tamási: *Kokó és Szokratész*. I. h.
- 90 Beke György: I. m. I. h.
- 91 Páskándi: I. m. I. h.
- 92 Kántor Lajos: I. m. I. h.
- 93 Sas Péter: *Kemény János, a költői lélek*. In I. m. 16.
- 94 Sándor Zsuzsanna: *Mecénás és mészégető – Báró Kemény János, a Jóság Embere*. MMA Fidelio, 2021. szept. 18.